

Různé

„Napsala jsem to já, nikoli ,historické okolnosti‘.“ Za Ágnes Hellerovou

Skoro přesně čtyři roky po té, co jsme se dověděli o smrti maďarské filosofky Katalin Neumerové,¹ jsme obdrželi smutnou zprávu o úmrtí jiné významné představitelky maďarské filosofie, Ágnes Hellerové. Á. Hellerová, která zemřela krátce po svých devadesátinách, byla světově nejznámější žijící představitelkou maďarské filosofie. Navíc až do konce svého života aktivně pracovala nejen v teoretické sféře, ale jako veřejná intelektuálka se vyjadřovala k aktuálním politickým a společenským problémům.

Ágnes Hellerová se narodila v r. 1929 v Budapešti. Na své filosofické dráze se zprvu profilovala jako neortodoxní marxistka a byla ovlivněna zvláště G. Lukácsem. Po potlačené revoluci byla v r. 1956 vyloučena z Maďarské socialistické dělnické strany – a teprve po uvolnění poměrů byla v roce 1963 znovu přijata do Maďarské akademie věd. Spolu s dalšími žáky G. Lukácse založila v témže roce *Budapešťskou školu*,² jejíž se stala světově bezesporu nejproslulejší

představitelkou. Často filosoficky spolupracovala se svým manželem Ferencem Fehérem. Na rozdíl od svého učitele G. Lukácse si však Hellerová vytvořila podstatně nezávislejší vztah k marxistickým východiskům, zejména k jejich deterministickým a teleologickým stránkám, a přijímala podněty i z jiných myšlenkových proudů, např. z Habermasovy diskurzivní etiky.

V srpnu 1968 kritizovala spolu s dalšími signatáři tzv. „Korčulské deklarace“ invazi armád Varšavské smlouvy do Československa. Po Lukácsově smrti v r. 1971 přišla spolu s dalšími příslušníky „budapešťské školy“ o ochranu tohoto respektovaného filosofa. Od r. 1977 žila Á. Hellerová v emigraci, nejdříve v Austrálii a pak v USA, kde působila i pedagogicky. Po revolučních událostech ve střední Evropě se v r. 1989 vrátila do Maďarska, kde pokračovala ve filosofické práci i společenskokritických aktivitách zaměřených hlavně proti konzervativním a autoritářským tendencím v politickém životě tehdejšího Maďarska.

Bylo by obtížné filosofii Á. Hellerové „shrnout“ jednoduchým způsobem. Důvodem je nejen složitost jejího myšlenkového vývoje, ale i rozsah jejích filosofických zájmů. Mě nejvíce oslovily

1 Hála, V., Zemřela Katalin Neumerová. *Filosofický časopis*, 63, 2015, č. 4, s. 630.

2 Kromě volně se k této škole blížících autorů k ní náleželi především: Ágnes Hellerová, Ferenc Fehér, György Márkus, István Mészáros a Mihály Vajda.

její texty týkající se etiky, resp. morální filosofie. Zde hledala Hellerová základní hodnoty, jež by byly jakýmsi putujícími konstantami v dějinách lidského étosu včetně jeho současné pluralitní podoby. Tyto konstanty Hellerová našla především v hodnotách svobody a života, jejichž význam v nejrůznějších kontextech zkoumala.

V zásadách její morální filosofie promítajících se i do její filosofie politické pod všemi proměnami souvislosti přetrvává až vášnivě naléhavý motiv odmítnutí instrumentalizace člověka a trvání na pluralitě způsobů, jimiž lze realizovat „dobrý život“. Dalším přetrvávajícím motivem jejího filosofického myšlení je akcent položený na egalitarismus a kritika a priori dané dominance a subordinace, i když konkrétní podoby těchto zásad se vyznačují rozmanitostí.

Ve své práci o velikosti a soumraku „marxovského“ univerzalizmu jej uvedla do vnitřní spojitosti s impulsem liberalismu. Jde v něm o „...svobodu liberalismu realizovanou v plnosti a pro každého“.³ Po opuštění marxismu jako dominantní ideové perspektivy byl ve filosofii Hellerové patrný jakoby zpětný pohyb a opětovné vložení naděje zpět do liberalismu, do akcentu na svobodu a rovnost příležitostí v pojetí tradiční liberální demokracie spjaté s kapitalismem. V tom se Hellerová mimo chodem lišila od svého – v mnoha ohledech –, „soutupníka“ Karla Kosíka (jehož *Dialektiku konkrétního* kriticky oceňovala),

který si zásadní kritický postoj vůči kapitalismu, vycházející z obdobných stanovisek, jež Hellerová zaujímal ještě v osmdesátých letech minulého století, uchoval až do konce svého života.⁴

Zde je ovšem třeba dodat, že důraz, který Hellerová pokládá na liberalismus, má v maďarském prostředí odlišný význam než v českých podmínkách: v Maďarsku panuje v ideově politické sféře mnohem ostřejší protiklad mezi liberalismem a konzervativismem než u nás a liberalismus zde charakterizuje díky důrazu na svobodnou volbu životních alternativ protiautoritativní osten zahrocený proti konzervativismu spjatému s bojovným nacionalismem a křesťanským tradicionalismem. Takto si podržuje filosofie Á. Hellerové emancipační jádro, jež podle ní spojuje marxismus s liberalismem.

Nerad bych však pominul ještě jeden aspekt filosofického díla Á. Hellerové, který se týká výslovně filosofů samotných. Jistě to byla v neposlední řadě zkušenost s praktickou podobou marxismu v poměrech „reálného socialismu“, která autorku vedla ke krásnému vyjádření, že filosofové by měli brát zřetel na to, že jejich „jazyková hra“ je otevřena nebezpečné recepci. Filosofové jsou tedy odpovědní za důsledky svých „slov“, ale, jak dále Hellerová říká, nikoli za jakoukoli recepci, za jakékoli důsledky. Tuto zásadu vztáhla i na sebe: „Přijímám odpovědnost za všechno... To znamená, že jsem to napsala já, ni-

3 Heller, A. – Fehér, F., *The Grandeur and Twilight of Radical Universalism*. New Brunswick, Transaction Publishers 1991, s. 198.

4 Kosík, K., *Poslední eseje*. Praha, Filosofa 2005.

koli „historické okolnosti“.⁴⁵ Není pak divu, že Á. Hellerová byla až alergická na svalování osobní odpovědnosti na anonymní dějinné síly (zde nešetřila ani M. Heideggera), což v obecné rovině nejlépe vystihuje její morální odkaz, blízky i české filosofické tradici.

Téma důsledků Hellerová promýšlela v různých souvislostech. Za zvláště podnětné považuji její úvahy o nadstandardní odpovědnosti a občanské kuráži. Odpovědnost v nadstandardním smyslu transcenduje všechny partikulární kontexty a je ji možno označit za „plus“ jdoucí nad – pouhou – „řádnost“, resp. slušnost, má „planetární“ ráz. Hellerová ostatně nadhodila i řadu dalších aspektů problému odpovědnosti, který je v současné době silně aktualizován v souvislosti s ekologickou, zvláště pak klimatickou krizí, a to právě jako doslova „planetární“ problém. Touto oblastí se sice Hellerová konkrétně nezabývala, ale její otázky po rozsahu a dosahu naší odpovědnosti jsou právě nyní jedním z ústředních témat naší epochy „antropocénu“.

Dalším motivem, který mě „nadstandardně“ zaujal, je povaha občanské kuráže jako eminentně důležité „ctnosti“. Občanská kuráž je i ve standardních poměrech pluralitní demokracie žádoucí a její projevení nemusí být bezproblémové, ale tam, kde „normální“ občanská kuráž nabývá

nadstandardního charakteru, zejména tedy v poměrech totalitního nebo autoritativního režimu, kdy její projevení znamená ohrožení svobody a často i života, nabývá významu až „vojenské ctnosti“, jak ji autorka případně nazývá. Její konkrétní uplatnění ovšem předpokládá střízlivé posouzení vlastních individuálních možností, zvláště pak schopnosti rezistence. Tato myšlenka by se mohla zdát již jen historicky překonanou záležitostí, jenomže podle mého názoru platí, byť v mírnější verzi, částečně i v poměrech, v nichž názorová pluralita není považována za samozřejmou. To se týká zejména situace v „postkomunistických zemích“, kde se – díky dominantnímu ovládnutí masmediální sféry určitým vymezeným názorovým spektrem – „nepříjemné“ názory sice nestíhají trestně, ale jejich vyslovením se dotyčný vystavuje „ostrakizaci“ uvnitř milie, jež Hellerová případně nazvala „duchem naší kongregace“.

Jistě by bylo možné vybrat mnohem více oblastí až spontánně se rozbíhajícího filosofického myšlení Á. Hellerové, např. analýzu lidské emocionality, estetické studie nebo tematizaci Ježíšovy postavy v židovském duchovním kontextu. Mé připomenutí některých motivů jejího filosofického myšlení buď již tedy chápáno jako osobně zbarvený přístup.

Vlastimil Hála

5 Heller, A., A Reply to My Critics. In: Burnheim, J. (ed.), *The Social Philosophy of Agnes Heller*. Amsterdam, Rodopi 1994, s. 282.